

Євген Пащенко,
доктор філологічних та історичних наук, професор,
Загребський університет,
Хорватія

Україністика за межами України: проблема створення історії

Головна думка доповіді – необхідність створення історії україністики в Європі, на американському континенті. Вказано на феномен існування зарубіжної україністики, її роль у вивченні України, особливо в умовах антиукраїнських режимів – імперського, радянського. Наголошено на актуальності розвитку україністики в сучасних умовах, коли стають очевидними неоімперські амбіції. Окреслено періодизацію, відзначено деякі закономірності розвитку україністики.

Ключові слова: зарубіжна україністика, історія україністики, славізм

Ukrainistics outside Ukraine: the problem of creating history

The main idea of the report - the need to create a history of Ukrainian Studies in Europe and the Americas. Specified on the phenomenon of existence of Ukrainian foreign and its role in the study of Ukraine, especially in anti-regime - imperial, Soviet. Emphasized the importance of Ukrainian Studies in modern terms, become apparent when the imperial ambitions. Outlined periods, marked by some patterns of development of Ukrainian.

Key words: Foreign Ukrainistics, history of Ukrainian Studies, slavizm

Україністика як комплексна, міждисциплінарна наука, що поєднує різні галузі філології, етнології, історії тощо, становить складову світової славістики. Таким чином, виділяємо безпосередньо національну україністику, що виникла і розвивалася в межах України, її етнічного, історичного простору, і україністику зарубіжну. Остання становить важливу частину славістики окремої національної культури і належить до поняття зарубіжної україністики, тобто створеної в інонаціональному середовищі. Її виникнення і подальша динаміка мають свою історію, наукові осередки, конкретні наукові надбання, визначні постаті. Розвиток україністики в окремих країнах зумовлювався станом науки в цих середовищах, але і статусом України. З огляду на особливості історичного положення України, що, як більшість слов'янських народів, стверджувала свою культурну ідентичність за умов боротьби проти національного гноблення, наукові надбання зарубіжної україністики набувають особливого значення. В окремих періодах розвитку, особливо за часи царизму а також радянського тоталітарного режиму, саме за межами цих ідеологічних зон, отже в зарубіжній україністиці, розвивався процес осмислення української проблематики, не обмежуваний цензурними переслідуваннями, ідеологічними догмами як це відбувалося на українських землях. Саме зарубіжна україністика в широкому розумінні і конкретні національні україністики в певні періоди історії дали значний науковий внесок в осмислення України та її культури. Через зазначені ідеологічні, політичні обставини ці надбання тривалий час перебували за межами інформативного простору України, замовчувалися, заборонялися відомими режимами. У зв'язку з цим виникає логічна потреба у відтворенні процесу розвитку україністики за межами України, створення Історії зарубіжної україністики.

Реалізація проекту повинна здійснюватися на початковому етапі в окремих національних середовищах, де необхідно створити історію україністики конкретної країни. Таке дослідження мало б значення не лише для української науки, але і в першу чергу для певної національної культури. З огляду на особливості розвитку української культури безпосередньо в Україні, її конфронтаційний характер щодо окремих режимів, але і апологію великодержавного мислення на певних етапах (малоросійство, рутенство, москвофільство, політичне русинство, радянщина та інші вирази конформізму), факт сприйняття України, її осмислення в конкретному національному середовищі важливий і як своєрідний індикатор духовного, ідейного стану в суспільстві окремих періодів. Мається на увазі в першу чергу сприйняття української проблематики не апологетично пропагандистських стереотипів України, що створювалися відомими режимами, а спроможність інтелігенції усвідомити українську проблему як реальність, що руйнує ідеологеми різних міфів – від слов'янської взаємності до псевдо інтернаціоналізму. Отже, національна україністика – це і своєрідний показник політичної зрілості, наукової компетенції суспільства. З огляду на те, що ствердження України відбувалося в умовах безперервного переслідування національної ідеї, ставлення до української проблематики може вказувати на рівень політичної, наукової свідомості суспільства.

Моральний аспект особливо видимий саме в контексті контр дискурсу імперській ідеології, що є домінантою розвитку української культури на українських землях. Останнє має свою безперервність, що виявляється і в сучасних тенденціях до відродження імперських амбіцій, попри їхню очевидну безперспективність і зречення на поразку як закономірність імперської історії (Римаренко 1997, 335-343). Неспроможність окремих сучасних структур сприйняти національну незалежність інших народів як норму, неготовність до рівноправних взаємовідносин ведуть назад, до апології міфологем фактично мертвих ідеологій – царистської або радянської, які самим фактом поразки підтвердили свою нежиттєвість. Прагнення відродити мертве створює своєрідну некрофілічну ідеологію, що обов'язково приведе до нових поразок.

Проте ці регреси, на жаль, супроводжуються новими жертвами, травмуванням національних культур, що поступово розвиваються за умов національного звільнення. Розвиток може бути загальмований, якщо неоімперські тенденції не будуть зупинені. У зв'язку з цим ще раз наголошується на необхідності афірмації культур, що протистоять великодержавній ідеології. А це ще раз підкреслює необхідність відтворення історичної вертикалі, яку називаємо україністикою, що розвивалася в контексті контр дискурсу імперським тенденціям (Шкандрій 2004). Показати її розвиток і наукові надбання за межами України – логічна необхідність сучасної науки, зумовлена як історичним розвитком, так і новітніми тенденціями нашого часу.

Методологічна основа створення національної історії україністики передбачає врахування як загальних закономірностей, зумовлених історичними особливостями певних періодів, так і своєрідність контексту окремої культури. Україністика – це наукова дисципліна, відповідно конкретний матеріал повинен осмислюватися в першу чергу як процес поступового входження в науковий обіг, наукового осмислення українського матеріалу як відображення культури конкретного народу і перетворення україністики на самостійну галузь науки. Отже йдеться не про вивчення міжнаціональних зв'язків, якими не можна підмінювати проблему створення історії зарубіжної україністики, а про становлення науки. Питанню зв'язків приділялося достатньо уваги, особливо в славистиці радянського періоду, коли вивчалися міжлітературні взаємини (Вервес 1987). Попри ідеологічної зумовленості в інтерпретації окремих явищ, зокрема наголошуванні на «впливі» соцреалістичних канонів на розвиток інших літератур, існуючий матеріал по взаємозв'язках важливий як інформативна бази у відображенні контактів, що вели до формування знань про Україну за її межами і сприяли становленню україністики.

Проблема національної ідентифікації України – одна з головних, з чим пов'язано питання імені. Вимагає простеження іменування України від перших уявлень до подальшої трансформації назви. Зміни – від середньовічної назви Руська земля, її збереження на західних землях у формі етноніма русин, відповідно – руська мова, подальші назви, пов'язані з різними політичними подіями (Козацька країна, Малорусь, Гетьманщина, Малоросія тощо) до ствердження імені Україна як вираз контр дискурсу імперській політиці – складова частина історії осмислення України за її межами.

Історичний аспект передбачає періодизацію, яка має загальні характеристики щодо окремих країн, де розпочиналося осмислення України, але і специфічні особливості цього процесу в різних національних варіантах.

Передісторія україністики є реальність, що підтверджується у перших відгуках про Руську землю а потім і козацтво, що досягає кульмінації у XVII ст., коли Русь-Україна досягла найбільшої відомості в Європі (Наливайко 1998). У зв'язку з цим виникає потреба створення розділу передісторії україністики в тих країнах, де засвідчено інтерес до України як початок її осмислення, а барокове полігістерство вело до відповідних свідчень такої зацікавленості, особливо у таких країнах як Польща, Хорватія, Німеччина, Франція та інші.

Наступне XVIII ст., позначене виникненням, зростанням імперій, їхнім поглинанням інших культур, включаючи і українську, розглядається як початок і посилення імперського дискурсу - як реальний контекст розвитку україністики. Необхідно прослідкувати як внаслідок впливу імперської ідеології, коли автентичне ім'я Русь, руський переймається сусідньою державною формацією, вело до помилкових уявлень про Україну та її культуру барокової доби. Динамічна діяльність, представників українського бароко, їхні комунікації з католицьким світом значно сприяли зростанню уявлень про цей народ, його науку, що знаходило відображення, зокрема, в бароковому мовознавстві, яке започатковує лінгвістичну україністику в Європі. Проте у наступному XVIII столітті починається нашаровування на автентичне

ім'я Русь-України назви сусідньої державності - Росії. Українська Русь помилково ідентифікується з колишнім Московським царством, що з 20-х років XVIII століття іменуються грецькою транскрипцією староукраїнської назви Русь – як Россія. Завдання історика україністики - прослідкувати і виявити хибні явища в славістиці наступного століття, коли безпосередньо українська культура в контактах з іншими середовищами помилково іменується у славістиці російським впливом. Серед прикладів можемо навести факти прямої участі українських унійців, представників греко-католицької церкви у перекладах хорватських глаголицьких книг на церковнослов'янську русько-української редакції, що пізніше отримало назву русифікації (Раšcenko 2007). Не менш показовою є діяльність хорватського представника барокового славізму Юрая Крижанича, що під впливом українських греко-католиків у Римі своє бачення слов'янського прогресу значною мірою базував на українських зразках – від мови Смотрицького, ідеї церковної унії до апології московського царя. Незважаючи на безумовне значення українського бароко як системи у формуванні знань Крижанича, його діяльність на слов'янському сході, а потім у Московському царстві інтерпретується винятково як апологія Росії. В українській славістиці, на жаль, залишився по-за увагою факт плідної пов'язаності хорватського діяча з українським бароко (Пащенко 2006, 118-127, Раšcenko 2006, 40-53, Раšcenko 2007, 25-48.). Так саме помилково як російський вплив характеризується виникнення бароко в сербській культурі кінця XVII - XVIII ст., хоча йдеться про виразно українську участь у формуванні бароко у сербів (Пащенко 1995).

XIX століття, безумовно, головний часовий простір, в якому зазнає динаміки розвиток філології, особливо з заснуванням університетів, де виникають кафедри, зростає значення славістики з її видатними представниками. Водночас зростає вплив імперського фактору на славістику, що виявляється в ідеологізації науки, яка стає відображенням імперської політики з її денаціоналізаторським ставленням щодо недержавних народів, до яких належать майже всі слов'яни. Славістика відбиває і протистояння двох імперій Європи, в межах яких перебуває більшість слов'ян. Імперська ідеологія різною мірою проникає і в світогляд деяких вчених, які залежать від фінансування кафедр або ж перейняті окремими міфологемами, перш з все щодо слов'янської єдності, одним із прикладів чого може бути Ватрослав Ягич (Раšcenko 2010).

Міф про слов'янську єдність посилюється в першій половині XIX ст. як романтичний славізм, що дає імпульс зацікавленості слов'янськими культурами. В цей період знову набуває значення проблема національної ідентифікації, оскільки знання попередніх століть, зокрема барокової доби, вгасають. На прикладі України це особливо показово, зокрема і у зв'язку з втратою давнього імені Русь, яке переймає сусідня імперія і нав'язує імперські назви як Малоросія, Юго-Западный край та інші. Не меншу проблему в ідентифікації України становлять регіональні назви як Галіція, або ідентифікація збереженої назви Русь, русин, руська мова з Російським царством. Крім проблеми назви уява про Україну затуманюється й славізмом, який у варіанті російського слов'янофільства набуває реакційного змісту. Завдання дослідників – простежити всю складність рецепції України в цей період, але й виділити початок ствердження образу України як самостійного феномену, що має свою самобутність, конкретизовану у філології першої половини XIX ст. Друга половина позначена більшою динамікою розвитку україністики через осмислення творчості Тараса Шевченка, українського реалізму, що створює плідний ґрунт, на якому зростають україністики в окремих європейських країнах. Особливе значення мала німецькомовна філологія, що упродовж усього XIX ст. виступали безумовним лідером україністики у не слов'янських країнах. Саме німецька філологія була важливим джерелом у пізнанні

України в інших народів, зокрема і слов'янських, які нерідко через німецьке посередництво ознайомилися з українською проблематикою.

Крім вивчення процесу наукового осмислення українського романтизму, реалізму, необхідно звернути увагу на питання українського модерну, який виникав і розвивався в українському середовищі відповідно до ритмів і тенденцій модерну в Європі з кінця XIX - поч. XX ст. Цей період, нажаль, не отримав належної уваги в українському літературознавстві, мистецтвознавстві, хоча стиль сецесії досить виразно охопив українську культуру, зокрема архітектуру, малярство, декоративне мистецтво, створивши багатий ансамбль саме українського модерну, що як термін, синтез, доба очікують свого комплексного дослідження. У зв'язку з цим актуальним є простеження відгуків на стилістику українського модерну за межами України, що так становить складову іноземної україністики.

Століття XX-те також позначене окремими домінантами, що позначалися на розвитку зарубіжної україністики. В першу чергу це – роль ідеологічного фактору, що здійснював виразний вплив на суспільну думку і пов'язаний з великими історичними подіями, які потрясли минуле століття. Розвиток суспільних наук, зокрема і філології, у різних формах зазнавав політичних, ідеологічних інтервенцій. Перша світова війна, що розділила Україну відповідно до конфронтуючих імперій, актуалізувала значення України, її національної проблематики, назви країни, яка тепер сприймається саме з українських джерел – як Україна. Українознавство в Європі зазнає невпинної динаміки, в чому особливе значення мала інформація з німецькомовного простору, але й інших європейських країн. Падіння російської та австрійської монархії, національне відродження на українських землях виразно позначилися на україністичних студіях. Більшовицький переворот і його поширення на Україну призводили до політичних еміграцій, що впливали на зміцнення україністики, виникнення україністичних осередків у європейських країнах.

Необхідно показати роль відомостей з України у тверезому сприйнятті більшовизму, яким захоплювалася вліво зорієнтована європейська інтелігенція. В умовах пропагандистського натиску двох тоталітарних режимів, німецько-нацистського і російсько-радянського, що створювали націоналістичні, великодержавні міфи, знання про Україну, особливо про геноцидні злочини радянського режиму на її просторі з 1930-х років, (Genocidni zločin 2008), політика німецької окупації з 1940-х років засвідчували схожість цих режимів. Український фактор впливав на консолідацію громадянської інтелігенції, яка намагалася дистанціюватися від цих режимів, що в окремих країнах спонукало до більшої зацікавленості Україною. Показово, що саме в часи війни посилюється інтерес до української літератури і що дає новий імпульс україністиці, попри складних умов її розвитку у цей період (Paščenko 2011).

Новий, виразний етап очевидного розвитку, але і занепаду україністики починається з 1945 р. Поширення радянського впливу на країни «соціалістичного табору» неминуче позначалося на напрямках розвитку україністики в Європі, але і на американському континенті. Актуалізація радянським ідеологічним механізмом слов'янської теми, що за умов холодної війни використовувалася як ідеологічна «зброя», посилювала увагу до славістики, яка невпинно зазнавала нормативних інтервенцій в радянському просторі. Створюється пропагандистський культ слов'янства, що називаємо соціалістичним славізмом. Відповідно українська тема піддавалася тлумаченням за радянськими канонами. Необхідно прослідкувати ці деформації, що виникли в національних культурах соцтабору в процесі нав'язування соцреалістичних догм, показати зміни в інтерпретаціях української проблематики після 1945 р., висвітлити долю вчених в країнах, охоплених цим впливом. З іншого боку, зростає значення славістики в західних країнах, де динамічно розвивається україністика. Саме тут здійснюється плідна наукова робота, виникають дослідницькі

центри, стають відомими наукові авторитети, що дали значний внесок у розвиток європейської україністики. Саме за межами ідеологічного корсету, яким затягнуто простір радянського контролю, діє європейська україністика, що досягає значних наукових результатів. Завдання сучасних представників славистики в цих країнах – створити історію україністики, особливо в Німеччині, Австрії, Франції, Великобританії та інших країнах. Могутнім архіпелагом виступає україністика на американському континенті, що вимагає наукового узагальнення з представленням значного доробку україністики в її національних відображеннях.

Розпад російсько-радянської ідеологічної системи як неминуча закономірність долі тоталітарних режимів, проголошення незалежності країн колишнього соцтабору дали новий поштовх розвитку україністики в світі. З початку 90-х років минулого століття знову зростає увага до української тематики, відновлюється проблема національної ідентифікації, що відображено у створенні кафедр української мови і літератури в університетах, збільшені публікацій, спеціальних видань, присвячених Україні, у пошукванні перекладацького процесу тощо. Проте подальший суспільний розвиток, відомий як глобалізація з її прагматичними, меркантильними критеріями, зростаючим культом грошей як головної оціночної категорії ставить під питання подальший розвиток цінностей, які не є профітабельними. З іншого боку, помітне зростання тенденцій до відродження імперських амбіцій, поступове обмеження національної афірмації безпосередньо в Україні, інші симптоми, зокрема стан української, а також і білоруської мов, інші маневри щодо України, вказують на необхідність зміцнення статусу україністики за межами України. У зв'язку з цим зростає необхідність захисту позицій іноземної україністики як важливого простору незалежної, не підконтрольної науки, що займається вивченням культури одного з найбільших європейських народів, який невпинно перебуває в центрі геополітичних розмежувань і конфронтацій.

Одним із важливих виявів афірмації україністика є створення її історії, що повинно стати завданням кожної національної славистики за межами України. У втіленні цієї мети необхідна консолідація сучасних осередків україністики в Європі та на американському континенті, що, повинно стати спільним проектом, деякі контури якого ми спробували тут окреслити.

Література

Вервес Г. Д. (ред.). (1987). *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. В п'яти томах*. Київ. Наукова думка.

Наливайко Д. С. (1998). *Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.* Київ. Основи.

Пащенко Є. (1995). Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. XVII-XVIII ст. Київ. Центр Українське бароко. (<http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>)

Пащенко Є. (2006). *До порівняльного вивчення граматики Юрія Крижанича та Мелетія Смотрицького // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць*. Випуск 6. Київ.

- Paščenko Jevgenij. (2006) Stvaralaštvo Jurja Križanića u Ukrajini 1659. *Riječ*, br. 3. Rijeka.
- Paščenko Jevgenij. (2007). Ukrajinski element u gramatičkim radovima Jurja Križanića. *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja*, god. 19, br. 2. Rijeka.
- Paščenko Jevgenij. (2007). Ukrajinska filologija i prijevodi hrvatskih glagoljičkih knjiga na crkvenoslavenski jezik. Riječ, sv. 3. Rijeka.*
- Paščenko Jevgenij (ured.). ((2008). *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933. Голодомор/Gladomor*. Uredio. Zagreb.
- Paščenko Jevgenij. (2010). *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Zagreb.
- Paščenko Jevgenij. (2011). *Ukrajinsko pitanje u Jugoslavijama. Politički kontekst hrvatske ukrajinistike // Desničini susreti 2009. Zbornik radova*. Zagreb. Filozofski fakultet.
- Римаренко Ю. та ін. (1997). *Основи етнодержавознавства*. Либідь. Київ.
- Шкандрій Мирослав. (2004). *В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби*. Київ. Видавництво Факт.